821.163.41.09-1 Илић В.

Драган Хамовић

Институт за књижевност и уметност, Београд

hamovicdragan@gmail.com

ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ ИЛИ СЛОВЕНСКИ ПРОФИЛ ЛИРСКОГ КОСМОПОЛИТЕ

Сажетак: У раду се бавимо линијом поезије Војислава Илића осталом у сенци описних, класицистичких и протосимболистичких песама, која се може назвати поезијом словенског митопоетизма, патриотизма и историјске свести. Песме разматрамо упоредо с текстовима које можемо прихватити као програмске и поетичке исказе. Лирски космополита испољава се као песник словенских мотива, најпре митолошких, али пре свега словенске историјске свести и словенофилског политичког програма који треба да обезбеди коначно ослобођење од власти империјалних сила.

Кључне речи: модерна српска поезија, словенски митопоетизам, словенски патриотизам, историјска свест.

Има аутора који понесу додатни терет прекретничких периода књижевног развоја, особито у културама које превладавају своје осујећености због прекида или учињених одсечних заокрета. Војиславу Илићу је тај прекретнички удео давно признат, чак и ако не занемаримо лицитирања о оригиналности и степену величине. Будућност из прошлости издвоји оно што препозна као корисно за себе, без обзира на тежишта до којих аутор може држати. Кад више но упућени историчар књижевности с почетка XXI века напише да је Илић „највећи пјесник мултиетничког, полицентричног културног сензибилитета у српској поезији“ (Иванић 2002: 12), у култур-

нополитичком окружењу у којем је упућена, ова ознака подразумева похвалу првог реда – за разлику од епохе настајања ове поезије.

Готово истовремено са појавом прве збирке Илићевих песама (1887) појављује се и поетски првенац Радована Кошутића, чија је завршница у знаку отвореног изазова Војиславу Илићу и покретања једне полемичке теме продуженог одјека. Милорад Павић, претресајући први талас рецепције Илићеве лирике,[1] напомиње:

> Та полемика је значила последњи двобој између старијег омладинског песништва пуног реторике и празне патриотске фразеологије и српске поезије модерног доба, која се јављала са стиховима Војислава Илића (Павић 2005: 100).

Међу првим реакцијама на прву збирку Илићевих песама нашао се текст Лазара Томановића у листу *Стражилово*. Благонаклони критичар ту се изјашњава и поводом Кошутићевих стихованих примедаба на *ненародне* Илићеве елегије, дајући нацрт слике ширег контекста у коме се обрела српска, а посебно патриотска песма. Ако критичар није у прилици да буде посве отворен, ипак је довољно јасан:

> Али ако није слободно *патријотској* пјесми да се разлијеже по српству, како се разлијегала противу турскога јарма; ако су српски пјесници принуђени околностима и кризом, што је наступила послије великога рата, да се оставе свог досадашњег позива учитеља и пророка народнијех: остаје им овај лијепи свијет, који је наш толико колико и осталог ког највећег народа, и у њему цијело човјечанство [...] остаје им вјечна љепота и вјечна истина, неисцрпиви извор правијех пјесника свијех времена (Томановић 1888: 246).

1 Видети о томе: Павић 2005: 97–112, 118–127.

Оно што Томановић оставља недоречено, Павић је, с временске раздаљине, могао да појасни:

> Под диктатуром Милана Обреновића, и тиранијом режима, политички и јавни живот у Србији замире за дуже време; Радикална странка је разбијена, штампа ућуткана, па и Војислав Илић за то време неће бити у могућности да објави ниједну политичку песму. Као увек, песници у доба када су тираније на врхунцу, и Илић се тада повукао у свет прошлости, историје, успомена, словенске и класичне митологије. Тада, после Тимочке буне, Војислав Илић се формирао као песник прошлости (Павић 2005: 49).

С друге стране, Павић у својим истраживањима показује да та *прошлост* – или пак митологија, античка или словенизована – није прошлост, него општији оквир за посредан говор, за неретко проткивање суптилних политичких алузија. Алегоријом се Илић служи још од првог објављеног младалачког текста, песме „Лепид“[2] (1876), а након потреса по крвавом расплету Тимочке буне, дискретним поступцима исписује две изврсне песме скривеног ангажованог смисла. Мислимо на песме „Грм“ и „Исповест“, посве различито изведене. На подлози мотивске позајмице од руског песника Тјутчева (Павић 1971: 269), Илић у имперсоналној, посматрачкој песми „Грм“, мућом опаљено стабло представља као симбол усправности што издржава и истрајава, а грм / храст је у нашој народној култури иначе маркиран као предачки, народни знамен: „Ал’ многа зима још са хладним ветром ће доћи, / А он ће бити ту.“ У песми „Исповест“, у којој проговара инстанца лирског Ја, Илић уводи низ историјских аналогија којима самерава час када се пробудила „прошлост древна“: „На трошном чуну, без крма и наде, / У мени вера губи се и мре; / Ја ништа више не признајем,

2 У приређивачкој напомени уз први том *Сабраних дела Војислава Илића* које је приредио, Павић наводи да песма „садржи политичку алузију на устанак у Босни и Херцеговини“ (Илић 1981/1: 304).

ништа! / Ил' боље рећи: ја признајем све. // За време силног Августа, у Риму, / Умире Христос... Ах, он није сам: хиљаде гину на распећу своме, / хиљаде људи ждере жар и плам! [...] Ал' бурне тежње људског самољубља / Створише папу – и створише с њим / Читаве војске грозних Торквемада, / И Рим је опет онај стари Рим!"

Другим речима, брутална сила не односи превагу од јуче, а Рим који је опевао у разним декадентним лирским причама постаје, и надаље остаје, у текстовима нашег песника, не класицистички декор – него амблем империјалне моћи што гази и потире друге. Али, све је изражено посредно.

Исте године затичемо програмско изјашњење у једном важном Илићевом тексту. То је чланак посвећен раду Друштва за уметност. Овде ишчитавамо нешто од битних Илићевих књижевних полазишта, а текст се дотиче и општих прилика Србије с почетка осамдесетих година, неповољних за културни напредак:

> Растрзана разним интригама она је сву своју интелигентну снагу морала употребљавати на пољу политике, борећи се да своја права и своју самосталност извојује и очува. Таквим начином подносећи све жртве за идеју слободе своје, друштво наше није имало кад обратити пажњу и на оне услове напретка, за које потребује и мира и економнога благостања (Илић 1981/3: 283).

Сличну политичку оцену даје у говору о задацима Уједињене омладине[3] (1887), чиме индиректно објашњава и своју песничку несклоност према текућем тематском градиву:

3 „Историја наше политичке борбе од последњих година, страшна је у сваком погледу. Профанисање свију начела могућих, ренегатство, обарање ауторитета на прљав и недостојан начин" (Илић 1981/3: 291).

> Код песника, који садржину за своје радове налазе у пролазним политичким догађајима, спољна израда и не може бити класичка. Трзавица, коју такви догађаји производе на песника, није никако повољан услов за мирно и марљиво разрађивање изабраног материјала (Илић 1981/3: 297).

У напису из 1890. опомиње на овдашњу штетну површност која пролазно новинарство поставља „више озбиљније књижевности“ (Илић 1981/3: 302), док се у тексту „Србија, књижевни Пијемонт“ (1891) залаже за „пут скромнога рада на лепој књижевности, науци и уметности“, именујући речене делатности „проповедницима праве љубави и свију грађанских врлина“ (Илић 1981/3: 306). Избор класичне прошлости и класичног израза песник образлаже неопходношћу култивисања израза и садржаја, али и потребом за ширењем културних хоризоната, онако како је, десетак година после, наш главни војиславист, Дучић, истицао у чланку „Патриотизам у књижевности“:

> Српска књижевност задовољена је тако исто с малим; величине не мјери аршином који влада у литератури опћој; она је за себе сад једна република ограничена на себи и у свом очекивању (Дучић 1989: 494).

Културни напредак и усавршавање израза били су задаци које Војислав препознаје у својој вишелинијској активности, као неизоставни део борбе за, најшире схваћену, народну слободу.

Приликом првог обухватнијег песничког презентовања Војислав Илић је, као што смо видели, нападнут за одсуство патриотског утемељења. „Прву Илићеву књигу хвале сви осим Кошутића“, напомиње Павић: „Другу књигу критикују и они коју су прву хвалили“ (Павић 2005: 119). Марко Цар објављује у *Летопису* текст „Треба ли да нам је књижевност патриотична“ (1890), где афирмише народне песме као „живо срце народно“, уз начел-

ну резерву према имитативном ослонцу на класику. Наш народ још тражи себе, тако да књижевност мора бити „саставни дио цијелог народног живота“, док се њена аутономија, лични израз појединца и истраживање „списатељске технике“ јављају, како Цар наводи, у раздобљима опште корупције (Цар 1890: 58–68). Кошутић у књизи *Критика и књижевност* (1893), трагом позитивизма Иполита Тена прелази с ранијих лирских инвектива у научно доказивање неаутентичности „неприродног Олимпа Војислава Илића“. Кошутићева теоријски заснована расправа, од савремених негативних примера, наоко успут, помиње Милана Савића – критичара који је Кошутића, у тексту „Тенденција у лирици“ (Савић 1888: 479), задужио контраставом да у његовим *Пламеновима* има легитимне тенденције али нема поезије, за разлику од прозваног Војислава.

Али, да ли Кошутићеви теоријски аргументи погађају у мету?

> Ну уметници су баш због тога и велики, што умеше да ухвате и главне црте *своје* времена, *своје* народа (Кошутић 1893: 26),

можемо прочитати у расправи *Критика и књижевност* а нешто даље још разрађенију варијацију истог становишта:

> Књижевност живи животом народним. На питања живота, вели Добролюбов, литература одговара оним, што налази у животу. Зато правац јој и садржај могу послужити као доста веран тумач оног, чему тежи друштво, каква га питања колебају, чему највише нагиње (Кошутић 1893: 36).

Чак и за видокруг тренутка када Кошутић исписује стихове па онда и критичке опаске на рачун Војислављевог песничког имена, могло би се приметити да је млади амбициозни полемичар селективан у избору примера јер се Илићев стих и тематика

не своде на грчко-римске метричке размере, те на класичне митолошке или повесне мотиве. Уз то, ни такви древни мотиви и облици нису лишени читких алузија на колебања истинског друштвеног живота. Не само Војислав, него и читав његов слободарски дом, били су веома ангажовани. Тако је од „Маскенбала на Руднику“, преко описних песама у прерађеном класичном метру што сликају пределе и топониме сасвим овдашње и реалистичне, до читких алегорија каква је она о Данијелу, у којој се на крају потцртава општост и свевременост опеваног случаја „да Валтазару сваком истину кажемо смело“.[4]

А како превидети чињеницу да Војиславу Илићу дугујемо модерну стилизацију лика нашег основног културног хероја, Светог Саве, који је приказан као дечак жељан духовне светлости и узвишене службе роду? Када је Марко Цар у наслову свога текста упитао да ли нам треба књижевност патриотична, Илићева утицајна појава беше јамачно пређутни повод, у културним околностима када је народносна функција књижевности – посебно поезије као најефективнијег жанра – била неупитна чак и за оптуженог Илића.

> Треба ли да нам је књижевност патриотична и да ли песма сме имати тенденције која се односи на питања уопште социјална и која припадају извесном времену? А ко то оспорава?

– реагује посредно песник у писму Милану Савићу (нав. према Павић 2005: 122). Илић пак искорачује напред, у модерност, постављањем естетске функције књижевности у једнаку раван с друштвеном

4 У приређивачким напоменама уз песму „Данијел“ Милорад Павић бележи: „У последњем вавилонском краљу Валтазару, коме отрок Данијел прориче пропаст, треба гледати Милана Обреновића, коме је песник прорицао скору пропаст и абдикацију. Са Данијелом је упоређен Катић, вођа фракције радикала из народа, која је захтевала да се у новом уставу загарантују и економски а не само политички принципи“ (Илић 1981/2: 294–295).

и националном. Напокон, да ствари у књижевном току нису једносмерне и заковане показују и песме Војислава Илића писане у подршку младом краљу Александру Обреновићу, у години петовековног косовског јубилеја („Косовски соколови“, „На прославу косовске петстогодишњице“, „Краљевска милост“, „Разговор младе Србадије с отаџбином“), исписане у бодром и декламативном духу „омладинске поезије“, али које, заиста, не би могле да му прибаве исказницу за опстанак у одабраном песничком кругу.

Јавни говор рачуна на одговорност и утемељеност, али се таква начела често не затичу на делу, него у јавном простору делују приземне личне склоности и интереси који прерушено дејствују и подгревају сporове и тамо где их заправо и нема – то показују и расправљања поводом Војислава Илића, у његовом времену. Са удаљености од једног века и још четврт другог приде, те с накнадним културним знањима и уверењима, можемо помислити како су такве реакције биле потпуно беспредметне и у часу када су изнете у књижевну јавност, поткрај XIX века, те како је Војислав био изнад и изван таквих локалних и тренутних разлога. Или, по речима Дучићевим, овај песник космополита није „као Антеј, налазио хране и снаге само на домаћем тлу: његову је душу зарана очарала она Љепота која је без отаџбине“ (Дучић 1989: 384). Али, смисаони нагласак, који се овде лако пречује, био је у томе да песник није ослоњен *само* на домаће тло, што је белодано исказивао у низу написа које можемо третирати и као експлицитно поетичко изјашњење, али и у низу различитих песничких остварења.

Исте године кад објављује „Грм“ или „Исповест“, у чланку „Шекспир или Бекон“ Војислав Илић уздиже Шекспира који, насупрот извиканим ауторитетима, „усиљеним копијама класичних и италијанских писаца“, црпе снагу „у обичајима непокваренога народа и праве поезије“. Видимо да Илић наводи исте

аргументе у име којих су, како смо видели, и њега самог обезвређивали:

> Уносити елементе народнога духа међу уметничке производе и стварати тиме епоху у дотичној књижевности, може само човек, који је одрастао у народу, коме су његова нарав и његови обичаји однеговали снажну љубав према традицији и бајкама простога народа (Илић 1981/3: 269).

У првој реченици напред навођеног текста о Друштву за уметност, такође из 1883. године, наводи да је друштво образовано „с том цели да негује уметности у духу српском и словенском“ (Илић 1981/3: 271). У тексту упућује на „поплаве странске“ што уништавају „постепено оригиналности које леже у духовноме животу нашега народа, и које народност означавају“ (Илић 1981/3: 272), те објављује решеност да чланови Друштва „пораде на прикупљању мотива, који се у самоме народу налазе“ (Илић 1981/3: 273). Четири године касније, говорећи о задацима Уједињене омладине, залаже се за „*чување и неговање националних особина народа српског и ширење просвете по свима крајевима у којима Срби живе*“ (Илић 1981/3: 284), спречавајући „*утицај туђинштине који хоће да нас економски и политички потчини*, на начине, који се овде не могу формално обележавати, неговати у *политички слободним деловима народа љубав и интересовање за судбином подјармљене браће његове*“ (Илић 1981/3: 285). У датој формулацији стичу се конкретне историјске околности, заоштреност положаја српског народа након устанака с ону страну Дрине, српско-турског рата и Берлинског конгреса, чија је последица и уздржаност Србије према националном питању у неослобођеним крајевима, укључујући и горуће питање културне колонизације у Босни и Херцеговини, као и погоршан српски положај у остатку Турске царевине.

Иако можда нису привукле пажњу као поједине песме са античким декорима и ликовима, у моменту расправе о Илићевом патриотизму и народној заснованости, песник иза себе има већину песама по којима га памтимо и данас, али и песме непосредно патриотског усмерења, премда не и песме бојног поклича, јер су покличи управо утихли у националној стварности неостварених великих очекивања. Мислимо, пре свега, на песму „Домовини“ (1880): „На гробу твоје прошлости славне / Садашњост лежи распета, бледа: / Кроз густи вео поноћи тавне / Будућност чека, да зору гледа. // А време иде лаганим гредом. / Да тужном робу окове смрви. / Не часном борбом – већ гором бедом, / У бурно море рођачке крви.“ У сличном је тону и песма „Над Београдом“ (1880), у којој се родном граду обраћа у доба „поништене славе“ и „будућности неме“: „Спомениче неми прохујалих дана, / Зашто ти је чело суморно и тавно?“ Почетком осамдесетих Илић уводи – како је Лазар Томановић у своме првом напису приметио – поред митолошког и светско-историјски елеменат, или „дух прошлости“, како и гласи наслов једне песме из 1882. године. Ми бисмо могли додати да у тај светско-историјски, Војислав укључује и национални повесни и предањски елеменат. Поред управо наведених, мислимо и на круг песама (из 1887) у којима уводи планину Рудник као симболичко оличење Србије, не само у сатиричко-алегоријском („Маскенбал на Руднику“, „Рудникова исповест“), него и у митопоетском кључу, јер у песми „Пећина у Руднику“ уводи лик деспота Лазара Бранковића, у донекле преузетој готски језовитој поетској причи (в. Павић 1971: 121–122). Слика „рудничких гора“ с разореним кулама, у песми „Посланица пријатељу“, такође обнавља мисао о ништавности и пролазности силе, страсти и борења, а обнавља се у песми „Опроштај са Шајкашком“ (1888), где се лирски субјект представља као „син мрачних рудничких гора“.

Никола Мирковић, пола века касније, одсечно раздваја псеудокласичаре и српске класичаре, чији је први прави представник Војислав Илић:

> Вуков је романтизам, зато, први *наш* духовни покрет, који се развио потпуно из *наше средине* [...] оставивши иза себе резултате једнога несметаног и у своме кругу завршеног развоја (Мирковић 1938: 473).

Другим речима, Мирковић умно запажа да је Војислављев класицизам развојно проистекао из еволуције „Вуковог романтизма" и да је „особине романтичарског језика умео преиначити". Мирковић наставља овако:

> Исту асимилативну вештину показао је Илић, уосталом, и преузимањем и прилагођењем романтичарског патриотизма. Илићев патриотизам идејно не може сакрити своју генезу из романтичарског панславизма и славјанствујушћег одушевљења; та је генеза сувише очигледна, а да би патриотска нота могла претстављати неки битан, самоникао саставни део Илићеве поезије (Мирковић 1938: 475).

Превладавању наметнуте дихотомије између српског народног и класичарског основа Војислављеве поетике може допринети и запис Драгутина Илића о књижевном васпитању утиснутом у дому Јована Илића, помињући његову одбојност према свему вулгарном и одвише субјективном: „Као идеал лирском певању он је свуда истицао народно песништво, а упоредо с њиме јелинску књижевност" (Илић Д. 1907: 182). И народна и хеленска књижевност, заправо, узори су класичног, објективног стила, насупрот романтичарској субјективности. Војислав Илић, као и његова браћа, били су међу ретким повлашћеним Београђанима свога доба којима су класична и европска култура били тежишни садржај формативног периода. О овоме првом сведочи и песник, у песми „На мору Јегеј-

скоме“ (1889): „Од раног детињства свога ја сам, / у души својој, / Блудио по истом крају, по цветним пољима твојима“, али, истовремено, евоцира и подвижника српске епике, у песми „На гробу војводе Дојчина у Солуну“: „Па и овај спомен, где замишљен стојим, / Јесте неми сведок о витешкој сили...“ Војислав Илић, очевидно, није био једнолинијски заснован, ни у културном ни у књижевном погледу – он је опитовао разне неиспробане могућности за себе и за оне који ће доћи.

Као и Мирковић, Павић такође истиче словенски оквир Илићевог патриотизма, и књижевно и политички мотивисан. Милорад Екмечић је, у скорије време, предочавао, у нашој повесној свести прилично скрајнут, значај српских устанака од 1875. до 1878. Они беху „једна стварна српска национална револуција за јединење целог српског народа“ (Екмечић 2007: 283). Наш историчар описује и интелектуалну атмосферу којом је морао бити захваћен и дом Јована Илића:

> Заједно са руским славјанофилима и део српске елите тога доба верује да Русија може одиграти једну независну улогу у ослобођењу Србије, изван ограничења која јој намећу велике силе, посебно Аустро-Угарска и Немачка. То нарочито проповеда круг славјанофила око листа „Голос“ М. Г. Черњајева. Тај је круг веровао да би ангажовањем Србије против Турске, Русија могла да објави рат султану (Екмечић 2007: 285).

У *Споменици Војиславу* Томановић поново истиче „Словенско звоно“ (1886), не само као остварење којим „отпочиње *нов правац наше патриотске поезије*“, него је у вредновању још резолутнији, премда не у естетском него у политичком смислу:

> Мимо ово поље не може бити српске патриотске пјесме! А српскоме народу треба још да служи српска књижевност српској политици, као средство у његовој борби за свој живот (Томановић 1895: 202).

Шта то значајно доноси ова песма – ни по чему изузетна, реално књижевно гледано? „Словенско звоно“ је дијалошка песма, с фигурама *Ђенија Словенства* и тужне *Славије*, у поробљеном словенском аркадијском простору обале Балтика где стоји олтар Перунов, с Хором Словена и призваним сенима хероја Прибислава и других древних ратника. С краја ове плакатно-симболичне и декларативне творевине, као њена врхунска тачка, појављује се *Рус* који најављује налет, победу и нову славу обједињених словенских снага: „Наше жеље нису бајке, / Није празан слатки над: / Зазвониће балалајке / Кроз пространи Цариград!“ Павић упућује на подстицаје потекле из збирке сонета „Кћери славе“ словачког панслависте Јана Колара – чије стихове наводи још Јован Илић у оригиналу – као и да је омиљена тема нашег песника „мотив о древним словенским ратницима који су се на Балтичком мору оружјем одупирали германским насиљима, али су подлегли њиховој колонизацији“ (Павић 1971: 350).

Вратимо се чланку из 1887. године, „Задаци Уједињене омладине“, у којем се ближе осветљавају политичко-поетичке тежње Војислава Илића, а појашњава и читав један књижевни пројекат, оличен у низу песама које и Павић набраја као (асоцијативни) словенски циклус, повезан истим изгубљеним почетним балтичким простором, где се одвијао судар с германском силом Светог римског царства. Када је требало да предочи уверљиву историјску аналогију којом би поткрепио потребу борбе против „уплива туђинштине“, послужио се примером из средине XII века кад су „многобожачка одважна племена српска Бодрићи и Љутићи“ (мисли се на Лужичке Србе) нападнута с папиним благословом, али су, удружени, Срби са севера одолели. Али, поента далеког примера била је у следећем, дугорочном исходу ове борбе:

> Германска пропаганда у току времена успела је да уништи у тим врлим племенима и саме трагове свега

> онога, што би потомке њихове могло загрејати бар тихом сетом, при спомену на славна дела древних предака. [...] Да, народи се не затиру мачем и огњем, него смишљеним и систематичним уништавањем њихових народних особина (Илић 1981/3: 286).

Уједињеној омладини наш песник даље објашњава и то да је католичка христијанизација Словена на северу значила потирање *народних особина*, а да је код Срба примање хришћанства обављено „*прилагођавањем верских обреда многобожачким обредима хришћанског богослужења*“:

> Ти обичаји су оригинални, они су чисто српски, њих нема код осталих народа, ми се по њима познајемо (Илић 1981/3: 290).

Током 1886. године настају, поред „Словенског звона“, и друге песме спомињаног „словенског циклуса“ чији је време-простор древни словенски Балтик: „Северни ветар“ и „Словенски кнез“, али и песме с мотивима из романтизоване словенске митологије („Пастирка и Љељо“, „Светковина Ладе“),[5] док поему „Дарови неба“, којом се врхуни овај тематски предложак, Илић пише 1890. године. У овом случају можемо говорити и о *словенско-балтичком хронотопу*, у ширем значењу, какво је дефинисао Бахтин: не само као чинилац јединства књижевног дела него и као *вредносни* моменат (Бахтин 1989: 372). Јавља се то и у другом тексту историјског карактера, „Пропаст Римског царства“, на који такође упућује Павић, у светлу понављања ове приче из далеке словенске старине, на граници епоха и светова, на граници између опстанка и нестанка. Јер – то предавање из последњих година песникова живота, из Турн Северина на староримском Лимесу, управо насловном темом даје светскоисторијски оквир

5 Претходне, 1885. године датиране су и неке друге словенскомитолошке песме, као што су „Љељо“ и „Лада“. Словенским митолошким мотивима, романтички мистификованим или научно потврђеним, овде се нећемо посебно бавити.

средишњици излагања, о историји и митологији Срба. А *Срби* су, како наводи, првобитно име за све Словене. Велика сеоба народа доводи Словене до земаља „од Балтијског мора и пустих великих степа, где је данашња Русија, па до самога Солуна“ (Илић 1981/3: 324). Предавач овде наводи и основе словенског паганског пантеона, као и одлике древних предака („народ миран и културан“, „народ миран и раден“) и опет се враћа на поменути хронотоп свога „словенског“ циклуса:

> У празничне дане скупљали су се Словени око својих жртвеника, јер храмова нигде нису имали, осим на острву Рујану, које се налази на северном или Балтичком мору (Илић 1981/3: 325).

Песник повлашћује простор балтичке обале као сакралну и саборну средишњицу прасловенског или пак прасрпског предаштва. На томе простору, разумљиво, води се и одсудна битка на дуги рок, и та битка се онамо и губи, не само због снаге и упорности експанзивног непријатеља него и због разједињености, борбене и духовне, словенских племена. Овакав симболичан почетни предео наш песник свакако узима од Јана Колара, у чијем се делу може видети „болно осећање да Словена више нема ни на оним местима где су некада били носиоци моћи, лепоте и славе, и да су разједињени постепеним колонизаторским надирањем других народа“ (Павић 1971: 349–350). Претпостављамо да ту слику и Колар посуђује, и то од аутора чија далекосежна мисао и даје кључни импулс превредновању изворних народних култура, нарочито словенског потенцијала. Говорећи о словенским народима, у одељку о филозофији повести хришћанског света, Хердер рад отпочиње освртом на „тлачитељске ратове“ који су, под изговором ширења хришћанске религије, почели још од Карла Великог, „јер је јуначким Французима, разуме се, морало одговарати да с марљивом земљорадничком и трговачком нацијом поступају

као с кметовима, уместо да од њих сами науче те вештине и њима се баве“ (Хердер 2012: 245). Поход франачки, по Хердеровим речима, окончали су Саксонци, а „по читавим покрајинама су Словени истребљивани или претварани у робље“:

> Тај народ је унесрећен зато што, мирољубив и домаћински марљив, није могао себи да створи неко трајно ратно стање, мада му сигурно није недостајала храброст приликом пружања жестоког отпора (Хердер 2012: 245).

Опис менталитета Словена очито је близак ономе што га заступа и словенофил Војислав Илић у својим написима, а који поприште борбе германско-папског елемента са словенским севером привилегује у својој симболичкој топографији. Као што Хердер предвиђа да ће „дубоко потонули, некад марљиви и срећни народи, најзад бити пробуђени из свог дугог, тешког сна, ослобођени ропских ланаца“, „од Јадранског мора све до Карпата, од Дона све до Мулде“ (Хердер 2012: 246), тако Војислав Илић, у „Словенском звону“ на пример, из духа народа, *Ђенија Словенства*, подстиче словенско заједништво у покрету ослобођења, а у непосредном раду делује на освешћивању народних особина и општем културном развоју и, пре свега, култивисању властитог и српског песничког израза.

Тематски нагласак на успешној одбрани словенских племена од насртаја немачке велесиле значио је и знак ободрења у актуелним сучељавањима с потомцима истих завојевача који су окупирали Босну и Херцеговину и сакројили неправедно решење за Српско питање на Берлинском конгресу. Ако у песмама „Северни ветар“ и „Словенски кнез“ песник варира овај исти епски догађај, победу над Немцима словенских племена под вођством храброг Никлота на обали „хучне Травне“, поема „Дарови неба“ почиње након пораза у „арконском боју“, на острву Рујан, на месту где је био подигнут једини словен-

ски храм, који помиње Војислав Илић у тексту „Пропаст Римског царства“.

Епска поема „Дарови неба“ ретко се помиње кад се данас говори о Илићу, изостаје из строгих избора његове поезије. Шта нама данас може значити песникова самооцена изнета у писму Милану Савићу, датованом 18. марта 1890. године, у коме се прибојава да не буде изгубљен једини препис ове поеме, „јер тај свој рад рачунам међу најбоље своје радове, можда најбољи“ (Илић 1981/4: 43), па се у још два октобарска писма нестрпљиво распитује кад ће бити објављена у *Летопису*. Чак и ако је посреди раскорак у сензибилитету између две удаљене епохе националне књижевности, остаје околност да један остварени самосвесни песник оставља недвосмислено сведочанство о своме најбољем остварењу, тексту који је понајвише испунио његова стваралачка очекивања. Шта нам значи и чињеница да Дучић, у чланку „Споменик Војиславу“, писаном деценију после песникове смрти, такође највише рангира ову песму, а није морао бити обзиран према песниковој оцени, за коју није ни морао знати:

> Његови *Дарови неба* и *Пјесник*, и још неке ствари које још нису у његовој књизи, представиле би нас као једно интелигентно племе, отмено, и које има неколико вијекова цивилизације (Дучић 1989: 385).

Поема „Дарови неба“ припада реду најопсежнијих Илићевих радова, испеваних у смени парно римованих шеснаестераца и петнаестераца, у строфоидима променљиве дужине, с поступно развијаним сижеом, уз дискретну и доследну симболизацију и елемената описа и читаве приче. Исти је овде северни пејзаж „где тиха Травна у Балтијско море стиже“, потом идилична стилизација, доследно проткана фигурама из словенске митологије. Прва симболичка слика приказује замуклу воденицу на ушћу у Балтик и старог Радигоста с младом унуком Дубравком. У шири оквир описа зимског приморја

укључен је и помен „ритера-тевтонца“, дискретан знак ко је превладао. Долазак младића Свевлада, гласника о погубном исходу арконског боја, у којем он губи оца и браћу, ипак уноси животодајни, активни импулс у посустали живот старчевог дома. Млада мушка снага и вештина обнављају и опорављају домаћинство: он гради нов чамац и одлази у риболов, оправља нахерени забат колибе. Почиње нови годишњи круг, долази време за пољске радове, те рало долази у снажне руке младића, који старцу помаже. Упоредо се пружа кротка и дискретна љубавна линија приче – магнетизам између младих чини своје. Са дединим благословом, пред жртвеником Перуновим млади ступају у брак, под окриљем богиње лепоте и љубави Ладе. Младенци ритуално походе гору, где се риком олује оглашава Перун. Скривају се у скровитој пећини, а тамо се, скривено, дешава и њихово телесно сједињење. Дубравка новорођенче дарује ујесен, кад пристижу и други земаљски „дарови неба“. Конац аграрне године је у знаку изобиља: воденица поново ради, кошнице су тешке од меда а плави деран се обрео у мајчином наручју. На свему томе Радигост благодари небеској мајци.

Сиже поеме „Дарови неба“ обликован је да описује обредни круг: Свевлад као гост, млади бог, враћа живот у дом у који доспева, уједно налазећи и себи дом, који му је затрт по арконској жртвеној погибији. Ако је песма „Словенско звоно“ израз надања у тријумф здружене Славије, поема „Дарови неба“ представља архетипску причу о обнови, која се одвија на простору где је кренула пропаст и ропство једног народа. Поентом поеме песник чини лични заокрет са слика рушевина и развалина на опсежну слику новог животног круга, као залога будућности, у чијем је подтексту благородни Хердеров словенофилски оптимизам.

У ред новина које Војислав Илић доноси на прагу модерног доба српске поезије – поред стиха блиског разговорној интонацији (као припреме за

слободни стих), поред тематског космополитизма и лирске имперсоналности, осим наглашене историјске свести (коју ће неговати и Дучић, Ракић и Бојић) – треба убројити и зачињање друкчијег патриотског лирског приступа, лишеног омладинске реторике, те нови круг словенског митопоетизма и словенске културне самосвести, чији ће размах донети српска авангарда, од бурлески и откровења Растка Петровића до хиперборејских наслућивања Црњанског. Војислав Илић је, и поезијом и програмским текстовима и јавном акцијом, испољавао национални активизам, који је песничко уобличење добио у фокусу на словенске почетке у своме изгубљеном матичном простору на Балтику, када су здружена племена успешно одолевала немачкој најезди. Реч је о обрасцу за коначно остварење пројекта ослобођења Словенства од империјалних окова, османлијских и хабзбуршких.

У накнадно изграђеној слици о песнику парнасовске пластичности описа предела, описа који искорачује у симболизам, потиснут је немали круг песама словенског надахнућа, од којих поједине, као поема „Дарови неба“, посредује песнички освојену слику изворности и почела, за којом ће трагати и откриваоци колективно несвесног и аутентично првотнога међу авангардистима.

Извори и литература

Бахтин 1989: Михаил Бахтин, *О роману*. Прев. Александра Бадњаревић, Београд: Нолит.

Дучић 1989: Јован Дучић, „Споменик Војиславу“, *Моји сапутници*, Сабрана дела, књ. 4. Београд – Сарајево: БИГЗ – Просвета – Свјетлост.

Екмечић 2007: Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*. Историја Срба у Новом веку 1492–1992, Београд: Завод за уџбенике.

Иванић 2002: Душан Иванић, „Пјесничко дјело Војислава Илића“, у: Војислав Илић, *Песме*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Илић 1981/1: Војислав Илић, *Лирско песништво 1872–1886*, Сабрана дела, књ. 1. Прир. Милорад Павић, Београд: „Вук Караџић“.
Илић 1981/2: Војислав Илић, *Лирско песништво 1887–1893*, Сабрана дела, књ. 2. Прир. Милорад Павић, Београд: „Вук Караџић“.
Илић 1981/3: Војислав Илић, *Епско и драмско песништво. Проза*, Сабрана дела, књ. 3. Прир. Милорад Павић, Београд: „Вук Караџић“.
Илић 1981/4: Војислав Илић, *Преписка. Хроника песничке породице Илић. Породични албум Илића*, Сабрана дела, књ. 4. Прир. Милорад Павић, Београд: „Вук Караџић“.
Илић Д. 1907: Драгутин Илић, „Гдекоја о Војиславу“, *Бранково коло* (Сремски Карловци), бр. 7.
Кошутић 1893: Радован Кошутић, *Критика и књижевност*, Београд: Издање пишчево.
Мирковић 1938: Никола Мирковић, „Војислав Илић“, *Народна одбрана* (Београд), бр. 30–32.
Павић 1971: Милорад Павић, *Војислав Илић и европско песништво*, Нови Сад: Матица српска.
Павић 2005: Милорад Павић, *Војислав Илић, његово време и дело*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Савић 1888: Милан Савић, „Тенденција у лирици“, *Стражилово* (Нови Сад), год. 4, бр. 30.
Томановић 1888: Лазар Томановић, „Војислав Илић“, *Стражилово* (Нови Сад), год. 4, бр. 16.
Томановић 1895: Лазар Томановић, „Војислављево ’Словенско звоно’“, у: *Споменица Војиславу*, Београд.
Хердер 2012: Јохан Готлиб Хердер, *Идеје за филозофију повести човечанства*. Прев. Олга Кострешевић, Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
Цар 1890: Марко Цар, „Треба ли да нам је књижевност патриотична“, *Летопис Матице српске* (Нови Сад), год. 59, књ. 162, св. 2.

Dragan Hamović

VOJISLAV ILIĆ, OR A SLAVIC PROFILE OF A LYRIC COSMOPOLITAN

Summary

The researchers have so far pointed to the Slavic framework of Ilić's literary patriotism, however, with the exception of Pavić, they have not explored this topic in much detail. We aim to draw the attention to the associative circle of poems which repeat the same chronotope: the Slavic Baltic region, the mouth of the river Travna, in the vicinity of which the only Slavic pagan temple was erected. The historical basis of these poems is given in the texts "The Task of the United Youth" and "The Fall of the Roman Empire", in which Ilić expounds on the great victory of the united Baltic Slavic tribes in the 12th century against the attacks of German crusaders, who were bringing enslavement and extirpation of the Slavic peoples. The mentioned topic alludes to the circumstances following the Berlin Congress, when the German factor frustrated the sway of Serbian liberating aspirations in Bosnia and Herzegovina and other unliberated regions. While the poems "The Slavic Prince" and "North Wind" evoke the Slavic victory over the Germans from the olden times, the dialogical poem "The Slavic Bell" is an open political declaration of the all-Slavic liberation led by Russia. By way of a reminder, in the "Slavic" circle, the poem which the poet himself considered his best achievement, "Gifts from Heaven", is still neglected. The poem "Gifts from Heaven" presents an archetypal story of the renewal, happening in the very region where the downfall and enslavement of a people started. With this poem and its message the poet makes a turn from the prevailing images of ruins and hopeless transience to the extensive and refined image of a new life cycle, as a token for the future, following the Herder's Slavophile optimism, by which he anticipates a new surge of the Slavic mythopoeia and messianism in the avant-garde period.

Keywords: modern Serbian poetry, Slavic mythopoeia, Slavic patriotism, historical consciousness.